

УДК 336.22

Шевченко А.М.

кандидат економічних наук

Черкаського державного технологічного університету

ЗЛОВЖИВАННЯ ТА МАХІНАЦІЇ НА РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ: МЕТОДИ БОРОТЬБИ, ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ

ABUSE AND FRAUD IN THE FINANCIAL MARKETS: CONTROL METHODS AND COUNTERMEASURES

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена виявленню зловживань та махінацій на ринку фінансових послуг, систематизації видів зловживань за специфікою організації сегментів фінансового ринку; виявленню методів боротьби та протидії, що можуть мати як прикладний характер застосування, так і теоретико-методологічний та бути реалізованими як керівниками фінансових установ, так і державними регуляторними органами.

Ключові слова: шахрайство, зловживання, ринок фінансових послуг, економічний злочин, шахрайські дії.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена выявлению злоупотреблений и махинаций на рынке финансовых услуг, систематизации видов злоупотреблений по специфике организации сегментов финансового рынка; выявлению методов борьбы и противодействия, которые могут иметь как прикладной характер применения, так и теоретико-методологический, и быть реализованными как руководителями финансовых учреждений, так и государственными регуляторными органами.

Ключевые слова: мошенничество, злоупотребление, рынок финансовых услуг, экономическое преступление, мошеннические действия.

ANNOTATION

The article is devoted to revealing abuses and fraud in the financial services market, ordering specific types of abuse for the organization segments of the financial market; identify methods of struggle and opposition, which may have the use of applied nature and theoretical-methodological and be implemented as leaders of financial institutions and public regulators.

Keywords: fraud, abuse, financial services market, economic crime.

Постановка проблеми. У зв'язку з низкою проблем, що є характерними для вітчизняного фінансового ринку, питання визначення методів боротьби та засобів протидії зловживанням та махінаціям на ньому є актуальним. Ринок фінансових послуг залишається дуже фрагментарним із низькою капіталізацією через нестабільні умови ведення бізнесу, незахищеність права власності та низький рівень корпоративного управління. Крім того, каталізаторами активного прояву шахрайських дій у сегменті фінансових послуг є наявність таких чинників: існування на ринку фінансових установ, які не виконують та не мають на меті виконувати функції фінансового посередництва і створюють суттєві системні ризики для сектору; недостатній рівень або повна відсутність гарантій прав захисту інтересів споживачів фінансових послуг (у т. ч. позичальників) і кредиторів; низький рівень стандартів управління платоспроможністю та ліквідністю банків; відсутність належної

інфраструктури ринку капіталу, у т. ч. фондового ринку; обмежена кількість фінансових інструментів, у т. ч. хеджування ризиків; неможливість функціонування в Україні більшості міжнародних систем інтернет-розрахунків; зловживання окремими фінансовими установами умовами кредитних договорів; низька фінансова грамотність населення; низька ефективність нагляду за банками та іншими фінансовими установами; обмеженість повноважень та незалежності регуляторів для вжиття заходів впливу на учасників фінансового сектору; відсутність ефективних інструментів виведення з ринку проблемних фінансових установ [1]. Ці та інші фактори провокують необхідність вирішення проблеми протидії шахрайству та махінаціям на ринку фінансових послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема зловживання та махінації на ринку фінансових послуг останніми роками усе частіше зустрічається в працях вітчизняних авторів, зокрема Г.М. Чернишов вивчає загальні питання визначення фінансового шахрайства [2], С.С. Чернявський пропонує напрями розв'язання проблем протидії шахрайству з фінансовими ресурсами у банківській сфері [3], а С.І. Мельник конкретизує шахрайство як загрозу економічній безпеці банку [4], Д.С. Роговенко вирішує проблему забезпечення протидії шахрайству у сфері фінансових послуг загалом [5], а Р.А. Калюжний звужує наукові пошуки до окремих питань протидії шахрайству лише у сфері страхування [6], В.М. Ключко систематизує зарубіжний досвід кримінально-правової охорони ринку цінних паперів [7]. Цікаву проблематику піднімає у своїх дослідженнях І.І. Золотухін, який приділяє увагу актуальним питанням використання «фінансових пірамід» [8], В.В. Зельдіс акцентує увагу на запобіганні шахрайству на ринку Forex [9]. Проте комплексного дослідження махінацій та зловживань в масштабах фінансового ринку загалом наразі здійснено не було.

Постановка завдання. Під час здійснення цього дослідження належить вирішити такі наукові завдання:

- згрупувати види зловживань та махінацій на фінансовому ринку;
- узагальнити методи боротьби з шахрайством на ринку фінансових послуг;

– запропонувати заходи протидії фінансовим зловживанням, які можуть здійснюватися як професійними учасниками фінансового ринку, так і державними регуляторними органами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зважаючи на те що ринок фінансових послуг має складну структуру, необхідно виокремлювати види фінансових зловживань та махінацій, що є характерними для кожного його сегменту. Зокрема, грошово-кредитному ринку притаманні шахрайство і кримінальні ризики у банківській сфері; кредитне шахрайство; махінації з платіжними картками; шахрайські дії під час інтернет-банкінгу; шахрайство при фінансуванні торговельних операцій; шахрайство на ринку Форекс; шахрайство у кредитних спілках. Почастішали випадки шахрайства у страховому бізнесі, при страхуванні життя, автострахування, у сфері страхування майна. Особливістю махінацій на фондовому ринку є маніпулювання та використання інсайдерської інформації, шахрайство за допомогою інвестиційного спаму на ринку акцій, шахрайство з використанням хедж-фондів та при здійсненні вексельних операцій. Вже традиційними на ринку нерухомості є будівельні афери та схеми обману при купівлі квартири та замських будинків, іпотечне шахрайство [10].

Найбільша кількість махінацій фіксується в банківському секторі. Як вважають експерти, найбільш популярним видом злочину за участю банкірів є навмисне банкрутство. Одна з найпоширеніших схем – це придбання цінних паперів («смітєвих акцій», векселів та боргових зобов'язань фірм-«одноденки»), які на ринку нічого не коштують, а за номінальною вартістю у сукупності складають величезну суму. Ще одна поширена схема виведення активів з банкрутуючих банків – це видача кредитів на підставні компанії. Саме з такого роду схемами пов'язані найгучніші «банківські» кримінальні справи і найбільші суми викрадених коштів.

Типовою шахрайською схемою є також зняття готівки, відмивання коштів та їх незаконне виведення за кордон. У таких схемах співробітники банків не грабують фінансові установи, а навпаки – намагаються заробити для них, надаючи клієнтам не зовсім законні послуги.

Третя велика категорія банківських злочинів – пряме розкрадання коштів. Чимало у банківських злочинах і порівняно незначних розкрадань, коли співробітники різних банків намагаються викрадати гроші прямо з рахунків клієнтів [11].

У банківській сфері зловживання з боку персоналу виявляється у таких формах: «касир помилився» (працівником вилучається невелика сума грошей, потім доповідається про недостачу, яка виникла нібито через помилки у раніше зроблених розрахунках); розкрадання грошей сторонньою особою (при перевірці каси ревізори знищують власні чеки, а в результаті у касира виникає нестача на суму чека, а ревізор з ком-

паньйоном отримують дохід); списання коштів з рахунків клієнта (списання коштів на іншу фірму); підміна справжньої валюти підробленою; присвоєння орендних платежів (орендні платежі збираються, але в банк не здаються і фігурують у банківській звітності як заборгованість з орендних платежів); витягування грошей з пачок; електронне шахрайство (злочини, які вчиняються за допомогою комп'ютерів); шахрайства в сховищах для власності клієнтів (пов'язане з виготовленням дублікатів ключів від сховищ клієнтів); «продаж» клієнтів (ситуація, коли працівники нижчої та середньої ланки банку надають інформацію про своїх клієнтів банкам-конкурентам і отримують за це винагороду).

Схеми, які використовуються під час інвестиційного шахрайства, дають можливість злочинцям отримати значні прибутки від фактичного або запланованого продажу фінансових інструментів. Типові схеми зазначеного різновиду шахрайства характеризуються пропозиціями з низьким або нульовим ризиком інвестування, гарантованим прибутком, складними стратегіями повернення або наявністю безособових цінних паперів. До них належать: схеми, засновані на довірі людей до інших, схожих на них; схеми, засновані на сплаті комісійних старим учасникам за залучення нових учасників; схеми, засновані на переконанні в наявності доступу до певної конфіденційної інформації, яка належить окремому потужному фінансовому інституту схеми, засновані на передплаті; схеми з використанням векселів, виданих від імені маловідомих або неіснуючих компаній; використання комп'ютерних технологій у шахрайствах на фондовому ринку; привласнення брокерами коштів своїх клієнтів шляхом підроблення документів, виписок за рахунками, несанкціонованої торгівлі або перерахування коштів клієнта; торгівля після закінчення торгового дня [7].

На фондовому ринку зустрічаються непоодинокі випадки торгівлі інсайдерською інформацією. Цей вид шахрайства зазвичай стосується придбання або продажу цінних паперів шляхом порушення фідучіарних обов'язків та інших довірчих стосунків внаслідок наявності суттєвої неpubлічної інформації про цінні папери. Такі порушення можуть також включати навмисне розкриття такої інформації, торгівлю цінними паперами особою, яка має секретну інформацію, та торгівлю цінними паперами особами, які незаконно заволоділи такою інформацією [12].

Ще одним видом шахрайства на фінансових ринках є маніпулювання ринком із неправомірним використанням інсайдерської інформації. Найчастіше такий вид шахрайства відбувається на організованому ринку (біржі).

Метою маніпулювання є вилучення доходу за рахунок продажу цінних паперів, попит і/або ціна на які були штучно сформовані. Маніпулювання ринком можливе в різних формах, у тому числі в результаті організації штучної

(фіктивної) торгової активності або шляхом поширення завідомо неправдивої інформації.

Аналізуючи способи вчинення шахрайства при фінансуванні будівництва житла зазначимо, що не дивлячись на індивідуальні особливості механізму кожного окремо взятого злочину, в цілому можна виокремити дві типові групи шахрайств. Перша група – шахрайства в чистому вигляді, коли шахраї або взагалі не мають на меті ведення будівництва (грошові кошти залучаються фактично на нульовому етапі будівництва, ведення якого не планується) або коли будівництво ведеться лише для виду (як правило на початкових стадіях будівництва) без мети його закінчення. Друга група – це шахрайства, при яких реально ведеться будівництво об'єкту нерухомості, закінчення якого однак є не можливим через частково нецільове використання грошових коштів залучених на фінансування будівництва або взяття на себе забудовником зобов'язань, які він завідомо не міг виконати [13].

Страховий ринок характеризується зловживаннями, що здійснюються трьома групами учасників ринку – страховими компаніями, працівниками страхових компаній та інших пов'язаних з нею організаціями, страхувальниками. Зокрема, страхові компанії вчиняють такі види шахрайських дій: здійснення страхової діяльності організаціями, які не пройшли процедуру реєстрації та/або ліцензування; видача фіктивних страхових полісів і нанесення страхувальникам збитку у вигляді позбавлення можливості отримання страхової виплати; розробка страховиком правил і умов страхування, які дають можливість не здійснювати страхові виплати і перекласти відповідальність на страхувальника. Працівники страхових компаній та інших пов'язаних з нею організацій можуть зловживати повним або частковим привласненням страхових внесків страхувальників; розкраданням страхових внесків страхувальників, не реєструючи страхові договори; складанням фіктивних страхових полісів; домовленостями зі страхувальником щодо страхового випадку; переоцінкою об'єкта страхування; поданням до страхової компанії неправдивих даних про страховий випадок.

Страховальники спекулюють такими махінаціями, як оголошення страхової суми, яка вище дійсної вартості об'єкту страхування; одночасним страхуванням об'єкту страхування в кількох страхових компаніях; неповідомленям всіх обставин, що мають значення для визначення страхового ризику; фальсифікацією факту настання страхової події, навмисним пошкодженням застрахованого об'єкта та навмисні дії, що сприяють настанню страхового випадку [14].

Одним із найпоширеніших видів шахрайства на фінансовому ринку є створення «фінансових пірамід».

Незважаючи на відсутність у вітчизняному законодавстві визначення поняття «фінансова

піраміда», можна виділити такі зовнішні ознаки, що свідчать про те, що організація або група фізичних осіб є «фінансовою пірамідою»:

- виплата грошових коштів учасникам з грошових коштів, внесених іншими вкладниками;
- відсутність ліцензії на здійснення діяльності по залученню грошових коштів;
- обіцянка високої прибутковості, що у кілька разів перевищує ринковий рівень;
- гарантування дохідності (що заборонено на ринку цінних паперів);
- масована реклама в ЗМІ, мережі Інтернет з обіцянкою високої прибутковості;
- відсутність будь-якої інформації про фінансовий стан організації;
- відсутність власних основних засобів, інших дорогих активів;
- відсутність точного визначення діяльності організації.

Проявом шахрайських дій з боку фінансових пірамід є використання таких схем: «пропонуємо заробити» (шахраї збирають групу бажаючих отримати високооплачувану роботу у компанії, що займається мережевим маркетингом; зацікавлені особи здійснюють внески і залучають ще кількох клієнтів, які теж сплачують внески, за рахунок яких дохід отримують обрані, інші перестають отримувати дохід, коли нові учасники не з'являються). «Елітний клуб» – цей вид шахрайства полягає у створенні якихось елітних закритих клубів з метою отримання високого прибутку їх членами, які обов'язково повинні мати респектабельний вигляд і платити високі внески за право вступу та відвідування клубу, які оформлялись як дарування певної суми однієї приватної особи – іншій. «Духовне просвітництво» являє собою поділ фінансової піраміди на кілька спеціалізованих підрозділів, більшість з яких займається зовні законною діяльністю і є офіційно визнаним джерелом отримання прибутку. Важливою відмінною рисою системи є її сильний релігійний ухил. Керівники «філій» і найбільш відповідальні посадові особи в них призначалися тільки з найближчих учнів гуру-засновника, що офіційно займається лише духовним просвітництвом. Але фінансова основа системи – звичайна піраміда з виплат премій першим учасникам за рахунок нових. «Купи-продай» полягає у продажу якихось послуг, які ніколи не будуть надані.

Користувачі ринку Форекс (Forex), бажаючи отримати надприбутки, нерідко стають учасниками спекулятивних схем. Отримання клієнтом великого прибутку може мати і кримінальні наслідки: можливі різноманітні махінації, у тому числі організація різних технічних збоїв і вчинення несанкціонованих операцій за рахунком клієнта. Головна ж загроза, яку несе в собі Форекс, полягає в тому, що до теперішнього часу в Україні його діяльність законодавчо не врегульовано. У разі, якщо людина погоджується співпрацювати з кимось із посередників, які діють на цьому ринку, всі ризики вона бере виключно на себе.

На державному рівні повинні вживатися заходи для запобігання шахрайським діям на ринку фінансових послуг. Зокрема, захисту прав споживачів та кредиторів буде сприяти дієздатна система гарантування вкладів населення, що забезпечуватиме отримання гарантованої суми в термін до двох місяців. Для зменшення фактора морального ризику (*moral hazard*) з метою більш відповідального вибору вкладниками банків створити єдиний державний реєстр кредитних історій, забезпечити доступ кредитних бюро до інформації в усіх відкритих реєстрах; забезпечити можливість компенсації втрат за кредитними операціями за рахунок швидкої реалізації застав; запровадити гарантії компенсації втрат інвесторів, вкладників та позичальників у разі порушення законодавства банками та небанківськими фінансовими установами. На страховому ринку посилити захист прав споживачів послуг зі страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів за рахунок підвищення лімітів відповідальності страховиків. З метою підвищення інституційної спроможності регуляторів ринку необхідно провести трансформацію і перерозподіл функцій між ними, оптимізувати внутрішні процеси регуляторів. На меті впровадження ефективного консолідованого нагляду за фінансовим сектором на основі принципів IOSCO, IAIS, Basel III, Solvency II, EIOPA, BIS, що надало б можливість ефективно діагностувати, попереджати розвиток системних ризиків та оцінювати реальну і потенційну дію шоків на фінансовий сектор та учасників. Використовувати зважений на ризик підхід оцінки випадків відмивання грошей необхідно та створити ефективну систему діяльності наглядової служби (як всередині країни, так і з іноземними агенціями) і, відповідно до рекомендацій та вимог FATF налагодити систему протидії фінансуванню тероризму, а також механізми викриття шахрайства. Необхідно запровадити законодавчу базу для використання новітніх технологій у банківській сфері, розширити методи ідентифікації клієнтів. У банківському секторі запровадити Міжнародні стандарти фінансової звітності та створити єдину інформаційну систему даних для формування статистичної, регуляторної та фіскальної звітності [1].

У практичній (щоденній) роботі фінансових установ, необхідними вважаємо такі заходи:

- постійний контроль телефонних переговорів, електронної пошти, торговельних операцій, руху документів;
- налагодження єдиних стандартів документації й процедур у банківському секторі (кредитний договір, заявка на одержання кредиту та інші документи у різних відділеннях банку можуть відрізнятися між собою);
- запровадити належну перевірку існуючих і потенційних клієнтів, а також їхніх бізнес-проектів, під які надається фінансування;
- на страховому ринку бажано створити спеціалізовану організацію (за прикладом зарубіж-

них країн), що могла б протидіяти страховому шахрайству, основним напрямом діяльності якої стало б формування масивів даних про об'єкти і суб'єктів підвищеного ризику;

- використання інформаційних технологій на фінансовому ринку створює необхідність в розробленні такого програмного забезпечення, яке б підвищило інформаційну безпеку операцій та максимально звузило можливості для шахрайських дій.

Негативні тенденції, що спостерігаються на фінансових ринках останніми роками, спровокували стійке зростання кількості вчинюваних шахрайств із цінними паперами. Це пов'язано з постійним пошуком інвесторами нових, альтернативних інвестиційних можливостей. Загальними рекомендаціями у такому разі може стати:

- перманентне підвищення рівня фінансової грамотності та рівня культури заощаджень населення;
- підвищення стандартів розкриття інформації в інтересах споживачів та інвесторів фінансового сектору;
- модернізація законодавства в частині захисту прав споживачів та інвесторів;
- створення нових інструментів захисту прав споживачів та інвесторів фінансового сектору.

Усе ж варто зазначити, що які б заходи не вживала держава, вона не здатна повністю захистити споживачів фінансових послуг від ризику бути втягнутими в різного роду шахрайські схеми на фінансових ринках, якщо вони самі не зацікавлені в цьому. Перш за все, громадяни повинні володіти хоча б мінімумом фінансових знань і проявляти належну обачність при виборі об'єктів для вкладення своїх заощаджень. Потрібно пам'ятати, що більшість інвестицій на фінансових ринках пов'язані з ризиком, у тому числі із ризиком повної втрати грошових коштів. Потрібно діяти так, щоб інвестиційні ризики завжди були розумними.

Також при здійсненні інвестицій необхідно пам'ятати, що крім специфічного шахрайства, зазначеного вище, на фінансових ринках присутні інші ризики, загальні для всієї світової економіки. Тому необхідно виявляти належну обережність і обачність, насамперед при наданні іншим особам інформації про паролі доступу до свого інвестиційного рахунку, номерах банківських рахунків, номери кредитних карт та іншої подібної конфіденційної інформації, за винятком випадків, коли є повна впевненість у тому, що одержувач інформації діє на законних підставах і її розкриття дійсно необхідно для здійснення угоди.

Висновки з проведеного дослідження. Дослідження дозволяє зробити такі висновки.

Згрупувавши види зловживань та махінацій на ринку фінансових послуг можна стверджувати, що вони характерні для більшості фінансових установ. Залежно від специфіки ринку найчастішими бувають: навмисне банкрутство, відмивання коштів та їх незаконне виведення за

кордон; видача кредитів на підставні компанії, торгівля інсайдерською інформацією; залучення коштів в проекти будівництва, які заздалегідь не будуть реалізовані; повне або часткове привласнення страхових внесків страхувальників; складанням фіктивних страхових полісів; поданням до страхової компанії неправдивих даних про страховий випадок. Частими злочинами на фінансовому ринку є створення «фінансових пірамід» та махінації на ринку Форекс.

Основними методами боротьби з шахрайством на ринку фінансових послуг має стати комплексний контроль засобів комунікації, за допомогою яких здійснюються торговельні операції та документообіг; уніфікація стандартів документації та процедур у банківському секторі; запровадження належних перевірок існуючих і потенційних клієнтів, а також їхніх бізнес-проектів, під які надається фінансування.

Заходами протидії фінансовим зловживанням, які можуть здійснюватися як професійними учасниками фінансового ринку, так і державними регуляторними органами, здебільшого мають стати дії «на випередження», тобто профілактика шахрайства шляхом усебічного інформування користувачів фінансового ринку про можливі шахрайські схеми та підвищення загального рівня фінансової грамотності населення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=18563297>.
2. Чернишов Г.М. До питання про визначення фінансового шахрайства / Г.М. Чернишов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.:Право. – 2014. – Вип. 26. – С. 230-234.
3. Чернявський С.С. Розв'язання проблем протидії шахрайству з фінансовими ресурсами в банківській сфері / С.С. Чернявський, С.В. Бондар //Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2012. – № 1 (3). – С. 84-93
4. Мельник С.І. Шахрайство як загроза економічній безпеці банку / С.І. Мельник // Системи обробки інформації. – 2010. – Вип. 3. – С. 139.
5. Роговенко Д.С. Забезпечення протидії шахрайству у сфері фінансових послуг / Д.С. Роговенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 12. – С. 55-60.
6. Калюжний Р.А. Окремі питання протидії шахрайству у сфері страхування / Р.А. Калюжний, В.Д. Гавловський, І.Г. Андрущенко // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – Вип. 17. – С. 57-68.
7. Ключко В.М. Іноземний досвід кримінально-правової охорони ринку цінних паперів / В.М. Ключко // Науковий вісник національної Академії внутрішніх справ. – 2013. – № 4. – С. 275-282.
8. Золотухін І.І. Шахрайство з використанням «фінансових пірамід» як транснаціональний злочин / І.І. Золотухін // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2000. – № 12 (2). – С. 63-67.
9. Зельдіс В.В. Регулювання діяльності операторів ринку Forex: запобігання шахрайству / В.В. Зельдіс // Фінанси України. – 2015. – № 2. – С. 98-110.
10. Шахрайство на фінансовому ринку: практичний посібник з протидії [за ред. В. Феценка]. – Київ, Українське агентство з фінансового розвитку, 2011.– 424 с.
11. Фрумкін К. Шахрайство та злочини у банківській сфері [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/gkr/150.htm.
12. Україна. Всесвітній огляд економічних злочинів. Кіберзлочини в центрі уваги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.pwc.com/ua/uk/press-room/assets/gecs_ukraine_ua.pdf.
13. Чернишов Г.М. Кримінологічна характеристика шахрайства в інвестиційно-будівельній сфері / Г.М. Чернишов // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2014. – № 10-1, Т. 2. – С. 98-101.
14. Пластун В.Л. Проблеми страхового шахрайства та практика його уникнення / В.Л. Пластун // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. Випуск 254: В 6 т. – Т. II. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – С. 477-488.